

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Ukraine

Кримськотатарський
Ресурсний Центр

МАЙБУТНЄ КРИМУ

правове забезпечення та
рекомендації до стратегій

Київ-2023©

УДК 341.383(477.75-074):34.018(477)

М 14

«Майбутнє Криму: правове забезпечення та рекомендації до стратегій» / Барієв Ескендер, Бабін Борис, Барієва Зарема, Бойченко Світлана, Волошина Лариса, Гучакова Тетяна, Захаренко Костянтин, Клименко Андрій, Коротких Людмила, Кузьміна Світлана, Лопушинський Іван, Ляшенко Володимир, Савчук Тетяна, Позняк Олександр, Сеїтосманов Айдер, Стельмашов Артем, Усеїнова Зарема, Хлобистов Євген; За заг. редакцією: Бабіна Б.В., Барієва Е.Е.; Кримськотатарський Ресурсний Центр – Київ, 2023 – 52 с.

За загальною редакцією: Бабіна Б.В., Барієва Е.Е.

Авторський колектив: Барієв Ескендер, Бабін Борис, Барієва Зарема, Бойченко Світлана, Волошина Лариса, Гучакова Тетяна, Захаренко Костянтин, Клименко Андрій, Коротких Людмила, Кузьміна Світлана, Лопушинський Іван, Ляшенко Володимир, Савчук Тетяна, Позняк Олександр, Сеїтосманов Айдер, Стельмашов Артем, Усеїнова Зарема, Хлобистов Євген

Анотація: Публікація являє собою результати аналізу законодавства України щодо окупованого Криму, міжнародних та іноземних нормативно-правових актів, розміщених у вільному доступі, щодо окупованих територій. Ґрунтуючись на цьому аналізі, автори розробили рекомендації у 10 напрямках щодо внесення змін до Стратегії деокупації та реінтеграції Криму.

Видання здійснено за підтримки Представництва «Фонду Фрідріха Науманна за Свободу» в Україні. Відповідальність за інформацію, наведену в розділах, несуть автори. Зміст аналізу та рекомендацій необов'язково відображає погляди Представництва «Фонду Фрідріха Науманна за Свободу» в Україні.

ISBN 978-617-95190-5-5

ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр» ©

Зміст

Передмова	2
РЕКОМЕНДАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ФОРУМУ «МАЙБУТНЄ КРИМУ» ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО СТРАТЕГІЇ ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ	4
1 Публічна влада	5
2 Кримінальна політика	6
3 Міграційна політика	7
4 Цивільна політика	8
5 Соціальна та гуманітарна політика	9
6 Інформаційна політика	10
7 Екологічна політика	11
8 Міжнародна політика	12
9 Політика справедливості	13
10 Антикорупційна політика	14
ОЦІНКА ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ	15
1 Розвиток законодавства з питань деокупації та реінтеграції	16
2 Міжнародні стандарти щодо деокупації та реінтеграції	31
3 Правова доктрина та іноземний досвід деокупації та реінтеграції	40
СПИСОК ЕКСПЕРТІВ	46

Передмова

Збройна агресія російської федерації проти України у 2014 році призвела до тимчасової окупації невід'ємних частин території України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, окремих районів у Донецькій та Луганській областях, створивши перший у Європі після Другої світової війни прецедент спроби анексії частини території однієї держави іншою.

Росія грубо порушила один з основних принципів міжнародного права щодо непорушності кордонів, піддала ревізії архітектуру світової системи безпеки.

Кримський півострів перетворився на військову базу для здійснення повномасштабної російської збройної агресії проти України, ставши джерелом загрози для стабільності Європи.

На тимчасово окупованій території Криму окупаційною адміністрацією росії системно порушуються права людини й основоположні свободи, скоюються злочини проти людяності, воєнні злочини, здійснюються політично вмотивовані кримінальні переслідування, проводиться призов цивільного населення на військову службу держави-окупанта, здійснюються незаконні обшуки, позбавлення волі, застосовуються катування, порушується право на справедливий суд, здійснюється системне блокування українських інформаційних ресурсів, порушуються права корінних народів України, зокрема право на етнічну ідентичність, культурну і мовну самобутність, віросповідання, реалізується цілеспрямована політика щодо зміни демографічного складу населення, вчиняються дії, спрямовані на протиправне заволодіння, користування та розпорядження майном.

З метою створення умов для деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, нейтралізації загроз національній та міжнародній безпеці, гарантування прав людини й основоположних свобод 11 березня 2021 року Україна схвалила Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, яка наголошує на пріоритетності політико-дипломатичних засобів вирішення збройного конфлікту, розв'язаного російською федерацією, відновлення та розбудови миру. Проте 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабну збройну агресію проти України, що визначає необхідність перегляду Стратегії, пріоритетності засобів відновлення суверенітету України.

Ця аналітично-дослідницька робота складається із двох розділів: рекомендації Стратегічного форуму «Майбутнє Криму» щодо внесення змін до Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя й оцінка правового та організаційного забезпечення реінтеграції Криму.

Рекомендації розроблено учасниками Стратегічного форуму «Майбутнє Криму», який відбувся 3–7 березня 2023 року. У форумі взяли участь 20 досвідчених експертів, серед яких 7 докторів наук: політичних, юридичних, географічних, педагогічних, економічних, філософських, державного управління, а також судді, виконавці судових рішень, адвокати, викладачі ВНЗ, працівники системи освіти, екологи, які мешкали на півострові, знають специфіку його населення, економіки, політичних процесів, мають впізнаваність серед населення Криму та працювали над його розвитком ще до окупації. Рекомендації розроблено на базі різних методик стратегічного планування, зокрема й методики Future Search.

Оцінка правового та організаційного забезпечення реінтеграції Криму є аналізом застосованих міжнародних стандартів, законів і підзаконних актів, управлінської, адміністративної, судової та правоохоронної практик аспектів реінтеграції окупованого Криму.

Завданням огляду є об'єктивний і неупереджений аналіз поточного стану забезпечення реінтеграції Криму з офіційних відкритих джерел.

Викликами для роботи є ситуація масштабної агресії, варіативність пропозицій щодо реінтеграції Криму та їх поточне опрацювання владою України у різних механізмах та з різним режимом доступу.

Цю аналітично-дослідницьку роботу авторський колектив рекомендує для центральних органів виконавчої влади України, Ради національної безпеки і оборони України, профільних комітетів Верховної Ради України, дипломатичного корпусу в Україні, науковцям і дослідникам.

**З повагою,
Ескендер Барієв,**

Голова Правління громадської організації
«Кримськотатарський Ресурсний Центр»,

Керівник управління зовнішніх зв'язків та правозахисної
діяльності Меджлісу кримськотатарського народу

РЕКОМЕНДАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ФОРУМУ «МАЙБУТНЄ КРИМУ» щодо внесення змін до Стратегії деокупації та реінтеграції Криму

ПРОПОЗИЦІЇ ДО РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ У ТАКИХ НАПРЯМАХ:

1. Публічна влада
2. Кримінальна політика
3. Міграційна політика
4. Цивільна політика
5. Соціальна та гуманітарна політика
6. Інформаційна політика
7. Екологічна політика
8. Міжнародна політика
9. Політика справедливості
10. Антикорупційна політика

1. Публічна влада

- 1.1. Законодавче та організаційне забезпечення створення до початку деокупації двох регіональних військових адміністрацій для Криму (АР Крим та міста Севастополя).
- 1.2. Формування та подальша діяльність військових адміністрацій АР Крим, м. Севастополя, міст і районів Криму за консультаціями з легалізованими представницькими органами корінних народів згідно з законодавством про корінні народи.
- 1.3. Організація курсів спеціальної підготовки персоналу військових адміністрацій щодо знань про корінні народи України, міжнародне гуманітарне право, перехідне правосуддя, про практичну ситуацію окупації та специфіку незаконної організації «управління» та «господарювання» агресором.
- 1.4. Розширення штатної та функціональної спроможності Представництва Президента України в АР Крим, з утворенням штату його інспекторів у районах та містах Криму, включення Представника до складу РНБО України, а його заступників – до колегій відповідних правоохоронних і спеціальних держорганів.
- 1.5. Підготовка змін до конституційного законодавства щодо трансформації правового статусу АР Крим та м. Севастополя із внесенням змін до Конституції України після завершення воєнного стану.
- 1.6. Перегляд зміненого українською владою під час окупації районного поділу АР Крим та м. Севастополя із його доведенням до інтересів держави та потреб населення.
- 1.7. Сприяння військовими адміністраціями протягом року після деокупації проведенню виборів делегатів Курултаю та місцевих меджлісів кримських татар, проведенню Курултаю кримськотатарського народу та співпраці з визначеними Меджлісом кримськотатарського народу представниками місцевих меджлісів кримських татар до їх переобрання.
- 1.8. Запровадження моделі консультацій і співпраці військових адміністрацій із громадськістю шляхом призначення радників, створення консультативних рад і добровольчих формувань сприяння військовим адміністраціям.

2. Кримінальна політика

- 2.1. Формування та реалізація кримінальної політики з урахуванням гуманності, презумпції невинуватості, фізичної обмеженості безспірного доведення вини за умов окупації, захисту інтересів людини й держави, потреби дотримання міжнародних стандартів, урахування обмеженості ресурсів правоохоронних органів, судів та органів виконання покарань.
- 2.2. Схвалення закону про амністію для осіб, які були засуджені українськими судами, розташованими в АР Крим та м. Севастополі, до набрання чинності первинної редакції закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 26 квітня 2014 р. та у подальшому перебували у місцях несвободи під контролем держави-агресора.
- 2.3. Внесення змін до законодавства щодо звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які отримали від розташованих в АР Крим та м. Севастополі правоохоронних органів, прокуратури, суду статус підсудних, підозрюваних, обвинувачених стосовно діянь, щодо яких процесуальний статус було отримано ними до 26 квітня 2014 р.
- 2.4. Внесення змін до законодавства щодо звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які скоїли злочини в АР Крим та м. Севастополі як за умов окупації, так і у період, що передував окупації, крім осіб, які скоїли особливо тяжкі воєнні, міжнародні злочини, злочини проти основ національної безпеки, життя та здоров'я, статевої свободи та недоторканності й не були притягнуті до кримінальної відповідальності до дня початку деокупації.
- 2.5. Внесення змін до законодавства щодо фактичного врахування під час засудження осіб, які скоїли особливо тяжкі воєнні, міжнародні злочини, злочини проти основ національної безпеки, життя та здоров'я, статевої свободи та недоторканності й не були притягнуті до кримінальної відповідальності до дня початку деокупації, перебування цих осіб у місцях несвободи за умов окупації та фактичного відшкодування ними збитків потерпілим.
- 2.6. Внесення змін до законодавства щодо диференціації відповідальності за колабораційну діяльність на територіях, окупованих до 2022 року, та встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у 18 років.

3. Міграційна політика

- 3.1. Запровадження до початку деокупації спеціального тимчасового єдиного реєстру всіх фізичних осіб, які будуть виявлені на території деокупованого Криму, визначення структури, відповідальної за ведення такого реєстру, порядок його наповнення та видачі особі тимчасового документа про внесення до реєстру. Реєстр є інструментом обліку та стабілізаційних заходів для захисту інтересів громадян України та держави і не надає внесеним особам прав у міграційній і цивільній сферах.
- 3.2. Встановлення статусу тимчасового документа про внесення до реєстру фізичних осіб, які будуть виявлені на території деокупованого Криму, та порядку користування цим документом.
- 3.3. Встановлення порядку добровільного залишення України особами, які виявлені на території Криму та не мають права на проживання в Україні.
- 3.4. Встановлення спеціального порядку видворення з України осіб, які виявлені на території Криму та не мають права на проживання в Україні, із градацією строків такого видворення залежно від гуманітарних та економічних обставин і врахування спеціального статусу дітей та міжнародних стандартів прав корінних народів.
- 3.5. Встановлення спеціального порядку поводження з особами, які виявлені на території Криму та не мають права на проживання в Україні, але мають спеціальні гарантії за міжнародним гуманітарним правом.
- 3.6. Запровадження тимчасової спеціальної процедури встановлення та реєстрації юридичних фактів народження та смерті й фіксації фактичних шлюбних відносин на деокупованій території.
- 3.7. Встановлення процедури підтвердження права на проживання в Україні для іноземців та осіб без громадянства, які мали його на початок окупації Криму.

4. Цивільна політика

- 4.1. Запровадження мораторію з початку деокупації на будь-які правочини на землі та всю іншу нерухомість, що розташована в АР Крим та м. Севастополі, окрім діяльності з користування та утримання майна, тривалістю не менше трьох років, а щодо земель – не менш ніж на рік після формування органів місцевого самоврядування.
- 4.2. Інвентаризація фактичних користувачів земель і нерухомості в АР Крим та м. Севастополі у вигляді фізичних осіб, які заявили про свою відповідальність за майно, з обов'язковою заявою або реєстрацією, зокрема в електронному кабінеті, протягом трьох місяців після деокупації та виключно за умови внесення такої особи до спеціального єдиного реєстру фізичних осіб (п. 3.1.), які будуть виявлені на території деокупованого Криму, із гармонізацією відповідних реєстрів.
- 4.3. Визначення процедури оформлення у власність держави усього нерухомого майна та земель, щодо яких не буде подано заяв фізичних осіб про їхню відповідальність, а також земель і майна, які напевне не можуть перебувати у приватній власності з урахуванням законодавства про корінні народи.
- 4.4. Запровадження спеціальних тимчасових процедур зміни статусу окремих об'єктів землі та нерухомості Криму через гуманітарні потреби, потреби в галузі національної безпеки та критичної інфраструктури через рішення спеціальної міжвідомчої комісії при уповноваженому центральному органі виконавчої влади.
- 4.5. Запровадження спеціальної тимчасової адміністративної процедури вилучення розташованої у Криму власності в осіб, які не мають права на володіння нею, із судовою процедурою оскарження.
- 4.6. Запровадження спеціальної процедури передачі окремих вилучених земель і майна в осіб, які не мають права на володіння ними, у власність або володіння представницькими органами корінних народів.
- 4.7. Запровадження податкової та іншої амністії за період окупації та запровадження спеціального податкового та фіскального режиму на перехідний період із нульовою ставкою податків на будь-яку комерційну діяльність, з метою уникнення фіксації тимчасових гуманітарних форм господарювання.
- 4.8. Запровадження спеціального режиму ліцензування та контролю за комерційною діяльністю у Криму в перехідний період.

5. Соціальна та гуманітарна політика

- 5.1. Здійснення превентивної підготовки кадрового резерву для керівних кадрів, методистів та інструкторів, розробка й адаптація програм відповідності для посадових осіб, які призначаються до Криму.
- 5.2. Запровадження окремих сертифікатних мовних курсів, а також тимчасових стандартів середньої освіти з її поступовою інтеграцією в український освітній простір, завчасна підготовка кадрового резерву на адміністративні посади навчальних закладів у Криму, створення бази даних щодо осіб, які здобули в Криму неправомірну «освіту».
- 5.3. Запровадження механізмів підтвердження кваліфікації для осіб, які здобули у Криму неправомірну «базову середню» та «середню професійну» «освіту» за умов окупації.
- 5.4. Взаємодія з державами-партнерами щодо організації масового навчання та перепідготовки кримчан у європейських університетах із щорічним обсягом охоплення у декілька тисяч абітурієнтів.
- 5.5. Трансформація освітньої програми «Крим – Україна» для осіб із Криму, які здобуватимуть вищу освіту в українських навчальних закладах.
- 5.6. Запровадження базового закладу вищої освіти для підготовки кадрів з числа представників корінного народу із широким залученням кримськотатарської діаспори та держав-партнерів.
- 5.7. Запровадження спеціального тимчасового гуманітарного режиму пенсійного та соціального забезпечення населення Криму, внесеного до спеціального єдиного реєстру фізичних осіб, які будуть виявлені на території деокупованого Криму.
- 5.8. Завчасна підготовка до потреб надання масштабної гуманітарної допомоги вразливій частині населення Криму одразу з початку деокупації, координація владою відповідних пріоритетних потреб і напрямів.

6. Інформаційна політика

- 6.1. Завчасна підготовка кадрового, технічного та журналістського резерву для забезпечення діяльності у Криму регіонального телерадіомовлення з урахуванням мовних і культурних потреб населення.
- 6.2. Завчасна підготовка інформаційно-роз'яснювальних та агітаційних матеріалів для населення Криму в перший період деокупації з урахуванням його мовних і культурних потреб, включаючи питання статусу осіб, майна, відповідальності за колаборацію та міжнародні злочини, євроінтеграції, прав корінних народів і перспектив розвитку регіону.
- 6.3. Завчасна підготовка для забезпечення населення Криму доступу до мережі Інтернет і можливостей реалізації права на звернення до органів влади України.

Стратегічний Форум «Майбутнє Криму», 3-7 березня 2023

Стратегічний Форум «Майбутнє Криму», 3-7 березня 2023

7. Екологічна політика

- 7.1. Завчасна підготовка кадрів і механізмів виявлення екологічних ризиків, зокрема техногенних, обліку порушень та шкоди природним комплексам Криму.
- 7.2. Завчасна підготовка кадрів і механізмів у сфері водозабезпечення півострова та визначення проблем стану водорозподілу та водовідведення.
- 7.3. Запровадження мораторію надання дозволів на природокористування на перехідний період, спеціальна тимчасова процедура природокористування для забезпечення гуманітарних і безпекових потреб у сферах водовидобування, видобування енергоносіїв, видобування природних матеріалів та морського рибальства.
- 7.4. Запровадження спеціального тимчасового режиму охорони та використання природно-заповідного фонду Криму.

8. Міжнародна політика

- 8.1. Робота з державами-партнерами та Міжнародним комітетом Червоного Хреста щодо забезпечення ефективної масштабної присутності МКЧХ у Криму в перехідний період і залучення МКЧХ у питання обліку та поводження з особами, зокрема тими, хто має гарантії згідно з міжнародним гуманітарним правом.
- 8.2. Робота з державами-партнерами та Міжнародним кримінальним судом щодо забезпечення роботи в Криму прокурорів МКС і міжнародних слідчих груп щодо сприяння виявленню та документуванню міжнародних злочинів окупантів.
- 8.3. Робота з ООН, ОБСЄ, Радою Європи щодо запровадження роботи у Криму моніторингових місій та офісів цих організацій на перехідний період.
- 8.4. Завчасне призупинення (дерогація) Україною окремих міжнародних зобов'язань у деокупованому Криму на перехідний період щодо прав людини, екології та безпеки транспорту.
- 8.5. Посилення інституційної спроможності Міжнародної Кримської платформи в умовах деокупації, зокрема міжнародна інституціоналізація робочих та експертних органів Платформи, їхнє часткове перебування у Криму.
- 8.6. Посилення позицій України у міжнародних органах щодо вирішення спорів, включаючи Міжнародний суд і структури ООН, Європейський суд з прав людини та інші органи Ради Європи, а також у міжнародних організаціях з перспективами протидії вкрай імовірним провокаціям і скаргам агресора та пов'язаних з ним режимів і осіб, посилення відповідної взаємодії з авторитетними міжнародними неурядовими правозахисними, гуманітарними, екологічними структурами.
- 8.7. Забезпечення діяльності на найвищому міждержавному, договірному рівні Фонду реінтеграції Криму як основного механізму акумуляції допомоги на реінтеграцію, із спеціальними механізмами контролю та звітності за використанням допомоги.

9. Політика справедливості

- 9.1. Підготовка до проведення системної роботи щодо декомунізації та деімперіалізації Криму, перейменувань географічних назв і збалансованого підходу до змін у сфері публічної пам'яті щодо «пам'яток», «меморіальних об'єктів» агресора тощо.
- 9.2. Запровадження збалансованих обмежень щодо участі у суспільному житті та публічному управлінні для колаборантів, які не будуть ізольовані від суспільства в рамках кримінальних процедур.
- 9.3. Запровадження в Криму всеохопних інформаційних кампаній щодо скоєних агресором міжнародних злочинів, зокрема воєнних, та геноциду, расової дискримінації українців і кримських татар тощо.
- 9.4. Запровадження з урахуванням міжнародних гуманітарних стандартів обліку жертв російської агресії, а також осіб з числа громадян України, які були вбиті або зазнали важких травм чи зникли безвісти в лавах збройних формувань держави-агресора.
- 9.5. Запровадження повернення до Криму громадян України, насамперед неповнолітніх, які були примусово депортовані до росії.
- 9.6. Запровадження спеціальних транспарентних механізмів системної гуманітарної підтримки для осіб, які були жертвами окупаційного режиму або стали під час окупації біженцями та внутрішньо переміщеними особами з Криму, із наданням матеріальної компенсації за втрачене майно та завдану шкоду життю й здоров'ю.

Презентація рекомендацій Стратегічного форуму «Майбутнє Криму» щодо реінтеграції Криму, 27 квітня 2023

10. Антикорупційна політика

- 10.1. Підготовка інституційної спроможності для оперативного надання усіх форм адміністративних послуг та обліків населенню Криму в перехідний період у цифровому вигляді.
- 10.2. Підготовка інституційної спроможності для періодичних перевірок, зокрема поліграфічних, та відповідних тестувань усіх осіб, залучених до заходів щодо реінтеграції Криму.
- 10.3. Запровадження прозорих обліків закупівель і бюджетних витрат у деокупованому Криму за спеціальними тимчасовими процедурами.
- 10.4. Підготовка інституційної спроможності антикорупційних органів України для невідкладної масової роботи в Криму одразу від початку його деокупації.

Стратегічний Форум «Майбутнє Криму», 3-7 березня 2023

ОЦІНКА ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ

Цей огляд є оцінкою застосованих міжнародних стандартів, законів і підзаконних актів, управлінської, адміністративної, судової та правоохоронної практик аспектів реінтеграції окупованого Криму.

Завданням огляду є об'єктивний і неупереджений аналіз поточного стану забезпечення реінтеграції Криму з офіційних відкритих джерел.

Викликами для роботи є ситуація масштабної агресії, варіативність пропозицій щодо реінтеграції Криму та їх поточне опрацювання владою України у різних механізмах і з різним режимом доступу.

ПЛАН ОГЛЯДУ:

1. Розвиток законодавства з питань деокупації та реінтеграції.
2. Міжнародні стандарти щодо деокупації та реінтеграції.
3. Правова доктрина та іноземний досвід деокупації та реінтеграції.

1. Розвиток законодавства з питань деокупації та реінтеграції

З початку російської агресії правотворець послідовно реагував на розвиток російської окупації та спробу анексії АРК та м. Севастополя, ескалацію конфлікту на сході України шляхом схвалення низки спеціалізованих законів, їх поступового вдосконалення, затвердження парламентських заяв і звернень.

Зокрема, з квітня 2014 р. українським урядом було затверджено такі Закони України:

- «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII, із наступними змінами, внесеними 26 законами України¹;
- «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» від 17 квітня 2014 р. № 1223-VII, із наступними змінами, внесеними 2 законами України²;
- «Про внесення змін до Закону України “Про боротьбу з тероризмом” щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години» від 12 серпня 2014 р. № 1630-VII³;
- «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1631-VII⁴;
- «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII, із наступними змінами, внесеними 3 законами України⁵;
- «Про внесення змін до Закону України “Про міліцію” щодо умов застосування сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1633-VII (скасований Законом України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII)⁶;
- «Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України»

1 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

2 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18#Text>

3 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1630-18#Text>

4 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text>

5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text>

6 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1633-18#Text>

- від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII, із наступними змінами, внесеними 9 законами України (скасований Законом України від 1 липня 2021 р. № 1618-IX)⁷;
- «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII, із наступними змінами, внесеними 14 законами України⁸;
 - «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 р. № 1680-VII (не набув чинності, крім статті 1, до якої вносилися зміни 6 законами України, повністю втратив чинність 31 грудня 2022 р.)⁹;
 - «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII, із наступними змінами, внесеними 19 законами України¹⁰;
 - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» від 15 січня 2015 р. № 119-VIII, зі змінами, внесеними Законом № 1355-VIII 2016 р.¹¹;
 - «Про військово-цивільні адміністрації» від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII, із наступними змінами, внесеними 9 законами України¹²;
 - «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII¹³, із наступними змінами, внесеними 2 законами України (скасований Законом України від 21 квітня 2022 р. № 2217-IX);
 - «Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”» від 26 листопада 2018 р. № 2630-VIII¹⁴;
 - «Про протимінну діяльність в Україні» від 6 грудня 2018 р. № 2642-VIII, із наступними змінами, внесеними 2 законами України¹⁵;

7 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-18#Text>

8 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>

9 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text>

10 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

11 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-19#Text>

12 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

13 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

14 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-19#Text>

15 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>

- «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII, із наступними змінами, внесеними 7 законами України¹⁶;
- «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 р. № 2505-VIII, із наступними змінами, внесеними 2 законами України¹⁷;
- «Про виконання Угоди між Україною та Королівством Нідерландів про міжнародне правове співробітництво щодо злочинів, пов'язаних зі збиттям літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній 17 липня 2014 року» від 12 липня 2018 р. № 2507-VIII¹⁸;
- «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення діяльності Державного акціонерного товариства “Чорноморнафтогаз”» від 22 листопада 2018 р. № 2618-VIII¹⁹;
- «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» від 6 грудня 2018 р. № 2643-VIII²⁰;
- «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 р. № 361-IX, із наступними змінами, внесеними 15 законами України²¹;
- «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей призначення керівників державних та комунальних закладів культури на тимчасово окупованих територіях» від 14 січня 2020 р. № 447-IX²²;
- «Про внесення змін до Закону України “Про вищу освіту” щодо особливостей вступу до закладів вищої освіти осіб з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Донецької та Луганської областей» від 3 липня 2020 р. № 744-IX²³;
- «Про корінні народи України» від 1 липня 2021 р. № 1616-IX²⁴;
- «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо адміністрування податків і зборів на тимчасово

16 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

17 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

18 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2507-19#Text>

19 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2618-19#Text>

20 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2643-19#Text>

21 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

22 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-20#Text>

23 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/744-20#Text>

24 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

- во окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 1 липня 2021 р. № 1617-IX²⁵;
- «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. № 1702-IX, із наступними змінами, внесеними 3 законами України²⁶;
 - «Про внесення змін до деяких законів України щодо внесення відомостей про зареєстроване місце проживання осіб на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус» від 30 листопада 2021 р. № 1916-IX²⁷;
 - «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» від 26 січня 2022 р. № 2010-IX²⁸;
 - закони про затвердження указів Президента України про проведення загальної мобілізації у 2022-2023 роках № 2105-IX, № 2264-IX, № 2739-IX, № 2916-IX²⁹;
 - закони про затвердження указів Президента України про дію воєнного стану в Україні у 2022-2023 роках № 2102-IX, № 2212-IX, № 2263-IX, № 2738-IX, № 2915-IX³⁰;
 - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 р. № 2107-IX³¹;
 - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 р. № 2108-IX³²;
 - «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. № 2114-IX³³;

25 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1617-20#Text>

26 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

27 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1916-20#Text>

28 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>

29 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2916-20#Text>

30 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2915-20#Text>

31 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2107-20#Text>

32 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>

33 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>

- «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 3 березня 2022 р. № 2116-ІХ, із наступними змінами, внесеними 3 законами України³⁴;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24 березня 2022 р. № 2158-ІХ³⁵;
- «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 р. № 2217-ІХ³⁶;
- «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 3 травня 2022 р. № 2236-ІХ³⁷;
- «Про затвердження Указу Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 травня 2022 року “Про примусове вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів”» від 12 травня 2022 р. № 2249-ІХ³⁸;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 12 травня 2022 р. № 2257-ІХ³⁹;
- «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 22 травня 2022 р. № 2265-ІХ⁴⁰;
- «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора» від 19 червня 2022 р. № 2310-ІХ⁴¹;
- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 9 липня 2022 р. № 2389-ІХ⁴²;

34 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>

35 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text>

36 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text>

37 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20>

38 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2249-20#Text>

39 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text>

40 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

41 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2310-20#Text>

42 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>

- «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання додаткових гарантій захисту працівникам засобів масової інформації, які працюють у районах ведення воєнних (бойових) дій та/або на тимчасово окупованих територіях України» від 8 липня 2022 р. № 2382-ІХ⁴³;
- «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації деяких питань примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану» від 6 вересня 2022 р. № 2561-ІХ⁴⁴;
- «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р. № 2834-ІХ⁴⁵;
- «Про національні меншини (спільноти) України» від 13 грудня 2022 р. № 2827-ІХ, який ще не набув чинності⁴⁶.

Зазначені акти, схвалені до лютого 2022 року, встановлювали обсяг обов'язків держави стосовно тимчасово окупованих територій (ТОТ), мешканців ТОТ та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), депортованих осіб та корінних народів, засади режимів відвідання ТОТ та економічної діяльності на ТОТ, обмеження прав особи та громад на території Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил (ООС).

Ці документи мають системоутворювальний характер і стали правовим фундаментом політики України щодо російської агресії, ТОТ та ВПО, запровадили у вітчизняне право нові міжгалузеві інститути (військово-цивільні адміністрації, контрольні пункти в'їзду-виїзду тощо). Окремі інститути, а саме: режим «вільної економічної зони» на ТОТ у Криму та щодо «особливостей місцевого самоврядування» на ТОТ сходу України, не спричинили будь-які позитивні зміни, як у вимірі деокупації, так і реінтеграції, й у подальшому були скасовані.

Після початку масштабної агресії закони також забезпечили регламентацію діяльності щодо ТОТ, ВПО, діяльності державних органів та інших інституцій за умов воєнного стану, встановили засади боротьби з колаборацією та засади конфіскації майна держави-агресора.

Також з 2014 р. було затверджено значну кількість постанов Верховної Ради України (ВРУ)⁴⁷ з питань міждержавного конфлікту та його наслідків. Зокрема, цими постановами було затверджено низку парламентських звернень і заяв з ключових аспектів міждержавного конфлікту, встановлено низку юридичних фактів і врегульовано окремі правовідносини щодо зони бойових дій і ТОТ.

Відповідні звернення Верховної Ради, схвалені до масштабної російської агресії, адресувалися іноземним державам, їхнім парламентам, міжнародним організаціям і міжпарламентським асамблеям. Вони стосувалися утисків окупантами прав людини на ТОТ та в державі-агресорі, вшанування жертв геноциду кримськотатарського народу та його захисту від утисків окупантів, окремих фактів ескалації конфлікту, злочинних посягань

43 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2382-20#Text>

44 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2561-20#Text>

45 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

46 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

47 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/tt1002>

агресора на український суверенітет, неправомірних «виборів» на ТОТ, а також підтримки діяльності Кримської платформи.

Звернення були затверджені постановами 2014 р. № 831-VII, № 858-VII, № 1332-VII, № 30-VIII, № 45-VIII, 2015 р. № 84-VIII, № 106-VIII, № 129-VIII, № 205-VIII, № 257-VIII, № 349-VIII, № 372-VIII, № 412-VIII, № 642-VIII, № 717-VIII, № 892-VIII, 2016 р. № 1014-VIII, № 1015-VIII, № 1068-VIII, № 1348-VIII, № 1502-VIII, № 1652-VIII, 2017 р. № 1837-VIII, № 1907-VIII, 2018 р. № 2310-VIII, № 2312-VIII, № 2436-VIII, № 2451-VIII, № 2632-VIII, 2019 р. № 2713-VIII, № 2734-VIII, 2020 р. № 571-IX, № 639-IX, 2021 р. № 1229-IX, № 1706-IX, № 1721-IX, 2022 р. № 1993-IX, № 2038-IX та № 2039-IX тощо.

Також у період 2014-2021 років було схвалено інші парламентські заяви: щодо протидії та засудження тероризму, підтримуваного державою-агресором, невизнання незаконних самопроголошених утворень на ТОТ, засудження «виборів» та «референдумів» на ТОТ і захисту прав кримських татар, військовослужбовців і журналістів, зокрема, затверджено постановами ВРУ 2014 р. № 844-VII, № 847-VII, № 857-VII, № 1215-VII, № 1596-VII, № 1597-VII, 2015 р. № 337-VIII, 2016 р. № 1527-VIII, № 1653-VIII, 2018 р. № 2371-VIII, 2019 р. № 66-IX, 2020 р. № 806-IX, № 932-IX, 2021 р. № 1356-IX, № 1749-IX та № 1773-IX, 2022 р. № 2093-IX тощо.

Особливе значення при цьому мали Заява від 20 березня 2014 р. № 1140-VII, якою було визначено гарантії прав корінного кримськотатарського народу, Заява від 4 лютого 2015 р. № 145-VIII про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду у вимірі російської агресії та Заява про відступ України від окремих зобов'язань у сфері прав людини від 21 травня 2015 р. № 462-VIII.

Також у період 2014-2021 років ВРУ було схвалено низку інших постанов: з питань запобігання проявам сепаратизму, підтримки Збройних Сил України, припинення повноважень Верховної Ради АРК, про перейменування та зміни адміністративного устрою на ТОТ, про пам'ятні дати, які стосуються ТОТ, про визнання територій окупованими, про визнання геноциду кримськотатарського народу, щодо захисту Кримської єпархії Української православної церкви, про меморандуми про взаєморозуміння. Зокрема, це постанови 2014 р. № 756-VII, № 846-VII, № 891-VII, № 1220-VII, № 1238-VII, № 1550-VII, № 1280-VII, № 32-VIII, 2015 р. № 252-VIII, № 254-VIII, № 411-VIII, № 792-VIII, № 830-VIII, 2016 р. № 1351-VIII, № 1352-VIII, 2017 р. № 2160-VIII, 2018 р. № 2356-VIII, 2021 р. № 1490-IX, 2022 р. № 2077-IX тощо.

Крім того, щодо аспектів російської агресії постановами ВРУ 2014 р. № 1264-VII, № 1511-VII, № 1544-VII, № 1676-VII було утворено тимчасові слідчі комісії, пов'язані з питаннями російської агресії. Відповідну практику було продовжено з 2022 року та відповідні слідчі комісії було створено постановами № 2032-IX, № 2591-IX, № 2592-IX, № 2602-IX.

Також постановами ВРУ 2015 р. № 853-VIII, 2016 р. № 1034-VIII, № 1074-VIII, № 1470-VIII, 2020 р. № 498-IX було призначено парламентські слухання з питань ВПО та ТОТ і затверджено відповідні рекомендації.

З початком масштабної російської агресії звернення ВРУ охопили питання як засудження власне цього міжнародного злочину, так і діяльності Міжнародної Кримської платформи, захисту цивільного населення, військовополонених, протидії примусової депортації до держави-агресора, виключення агресора з ЮНЕСКО та міжнародних спортивних змагань, фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії, створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії, протидії фінансуванню агресором тероризму, невизнання псевдореферендумів на ТОТ України. Зокрема, це звернення, затверджені постановами ВРУ, 2022 р. № 2104-IX, № 2141-IX, № 2189-IX, № 2283-IX, № 2306-IX, № 2484-IX, № 2496-IX, № 2546-IX, № 2594-IX та № 2663-IX, 2023 р. № 2942-IX, № 2946-IX та № 2947-IX.

Також за умов масштабної російської агресії було схвалено парламентські заяви щодо засудження вчинення РФ геноциду в Україні, спроби анексії ТОТ, визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування Росії в ООН, про морську агресію РФ тощо. Зокрема, це заяви 2022 р. № 2188-IX, № 2595-IX, № 2630-IX, № 2632-IX та № 2787-IX тощо. Також постановами ВРУ 2022 р. № 2351-IX та № 2593-IX було сформовано Тимчасову спеціальну комісію з питань міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії РФ проти України.

Щодо правотворчої діяльності Президента України можна відзначити значну кількість актів стосовно окупованих територій, насамперед це низка нетаємних повністю або частково указів, якими, зокрема, затверджувалися рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ):

- «Про рішення РНБОУ від 1 березня 2014 року “Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України”» від 2 березня 2014 р. № 189/2014⁴⁸;
- «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради АРК від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 “Про проведення загальнокримського референдуму”» від 7 березня 2014 р. № 261/2014⁴⁹;
- «Про рішення РНБОУ від 23 березня 2014 року “Про передислокацію військових частин (підрозділів), установ та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів України з тимчасово окупованої території АРК та міста Севастополя в інші регіони України”» від 24 березня 2014 р. № 339/2014⁵⁰;
- «Про рішення РНБОУ від 13 квітня 2014 року “Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України”» від 14 квітня 2014 р. № 405/2014⁵¹;
- «Про рішення РНБОУ від 28 квітня 2014 року “Про деякі заходи щодо захисту майнових прав та інтересів держави Україна у зв’язку із тимчасовою окупацією території України”» від 7 травня 2014 р. № 458/2014⁵²;
- «Про День боротьби за права кримськотатарського народу» від 16 травня 2014 р. № 472/2014⁵³;
- «Про Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу» від 20 серпня 2014 р. № 656/2014⁵⁴;

48 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2014#Text>

49 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261/2014#Text>

50 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-14#n2>

51 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text>

52 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458/2014#Text>

53 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/472/2014#Text>

54 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656/2014#Text>

- «Про рішення РНБОУ від 25 січня 2015 року “Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним РФ”» від 14 лютого 2015 р. № 85/2015⁵⁵;
- «Про рішення РНБОУ від 12 березня 2015 року “Про додаткові заходи щодо мирного врегулювання, нормалізації ситуації та зміцнення безпеки в окремих районах Донецької та Луганської областей”» від 18 березня 2015 р. № 149/2015⁵⁶;
- «Питання Ради представників кримськотатарського народу» від 3 квітня 2015 р. № 194/2015⁵⁷;
- «Про рішення РНБОУ від 20 липня 2015 року “Про стан реалізації заходів щодо захисту майнових прав та інтересів держави Україна у зв’язку із тимчасовою окупацією частини території України”» від 26 серпня 2015 р. № 514/2015;
- «Питання Представництва Президента України в АРК» від 20 січня 2016 р. № 16/2016⁵⁸;
- «Про невідкладні заходи щодо захисту прав, свобод і законних інтересів осіб, незаконно затриманих, утримуваних РФ, окупаційною адміністрацією РФ, звільнених з числа таких осіб, підтримки зазначених осіб та членів їх сімей» від 25 липня 2018 р. № 216/2018⁵⁹;
- «Про рішення РНБОУ від 12 жовтня 2018 року “Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів на Півдні та Сході України, у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці”» від 12 грудня 2018 р. № 320/2018⁶⁰;
- «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» від 7 лютого 2019 р. № 32/2019⁶¹;
- «Питання Представництва Президента України в АРК» від 17 жовтня 2019 р. № 758/2019⁶²;
- «Про День спротиву окупації АРК та міста Севастополя» від 26 лютого 2020 р. № 58/2020⁶³;

55 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/2015#Text>

56 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-15#Text>

57 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194/2015#Text>

58 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/2016#Text>

59 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216/2018#Text>

60 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320/2018#Text>

61 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/2019#Text>

62 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758/2019#Text>

63 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2020#Text>

- «Про рішення РНБОУ від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”» від 14 вересня 2020 р. № 392/2020⁶⁴;
- «Про заходи щодо захисту прав та інтересів осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, жертв насильницьких зникнень, членів їх сімей» від 11 листопада 2020 р. № 495/2020⁶⁵;
- «Про окремі заходи, спрямовані на деокупацію та реінтеграцію тимчасово окупованої території АРК та міста Севастополя» від 26 лютого 2021 р. № 78/2021, яким було створено Оргкомітет із підготовки та проведення в Україні установчого Саміту Кримської платформи⁶⁶;
- «Про рішення РНБОУ від 11 березня 2021 року “Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АРК та міста Севастополя”» від 24 березня 2021 р. № 117/2021⁶⁷;
- «Про рішення РНБОУ від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”» від 25 березня 2021 р. № 121/2021⁶⁸;
- «Про пріоритетні напрями діяльності Представництва Президента України в АРК» від 13 квітня 2021 р. № 160/2021, яким було затверджено Стратегію діяльності Представництва Президента України в АРК⁶⁹;
- «Про рішення РНБОУ від 2 червня 2021 року “Про деякі питання активізації процесу мирного врегулювання ситуації в Донецькій та Луганській областях”» від 2 червня 2021 р. № 226/2021⁷⁰;
- «Про рішення РНБОУ від 30 липня 2021 року “Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України”» від 26 серпня 2021 р. № 448/2021⁷¹;
- «Про рішення РНБОУ від 11 травня 2022 року “Про примусове вилучення в Україні об’єктів права власності рф та її резидентів”» від 11 травня 2022 р. № 326/2022⁷²;
- «Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії рф» від 18 травня 2022 р. № 346/2022⁷³;

64 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

65 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495/2020#Text>

66 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78/2021#Text>

67 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

68 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

69 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/2021#Text>

70 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226/2021#Text>

71 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>

72 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326/2022#Text>

73 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2022#Text>

- «Про Консультативну раду з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АРК та міста Севастополя» від 15 серпня 2022 р. № 579/2022⁷⁴;
- «Про робочу групу з опрацювання питання створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України» від 22 вересня 2022 р. № 661/2022⁷⁵;
- «Про рішення РНБОУ від 30 вересня 2022 року “Щодо дій України у відповідь на спробу рф анексувати території нашої держави, з метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності”» від 30 вересня 2022 р. № 679/2022⁷⁶;
- «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» від 4 жовтня 2022 р. № 687/2022⁷⁷.

Також низкою указів Президента України було затверджено рішення РНБОУ щодо застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), пов'язаних із російською агресією та окупацією територій України⁷⁸. Це, зокрема, укази 2015 р. № 63/2017, № 549/2015; 2017 р. № 133/2017; 2018 р. № 126/2018; 2019 р. № 82/2019; 2020 р. № 184/2020; 2021 р. № 36/2021, № 43/2021, № 64/2021, № 107/2021, № 109/2021, № 123/2021, № 140/2021, № 151/2021, № 169/2021, № 203/2021, № 264/2021, № 265/2021, № 266/2021, № 304/2021, № 375/2021, № 376/2021, № 378/2021, № 379/2021, № 457/2021, № 458/2021, № 497/2021, № 510/2021, № 555/2021, № 558/2021, № 556/2021, № 557/2021, № 559/2021, № 572/2021, № 584/2021, № 623/2021, № 624/2021, № 625/2021; 2022 р. № 22/2022, № 19/2022, № 20/2022, № 21/2022, № 51/2022, № 52/2022, № 57/2022, № 363/2022, № 364/2022, № 400/2022, № 401/2022, № 637/2022, № 694/2022, № 727/2022, № 726/2022, № 820/2022, № 863/2022; 2023 р. № 4/2023, № 14/2023, № 23/2023, № 26/2023, № 43/2023, № 50/2023, № 57/2023, № 75/2023, № 82/2023, № 89/2023, № 116/2023, № 114/2023, № 115/2023.

Окремо варто навести указ Президента України від 1 лютого 2021 р. № 41/2021, яким було затверджено рішення РНБОУ «Про застосування секторальних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до Республіки Нікарагуа» через злочинне «визнання» режимом цієї держави замаху рф на анексію Криму.

Також слід відзначити низку оприлюднених постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України (КМУ), затверджених через окупацію територій України. Зокрема, це урядові постанови:

74 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579/2022#Text>

75 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661/2022#Text>

76 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679/2022#Text>

77 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687/2022#Text>

78 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/ua990bc53-05f2-41ee-8d76-42470d6b220c/>

- «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань відшкодування втрат, завданих тимчасовою окупацією частини території України» від 17 липня 2014 р. № 343⁷⁹;
- «Деякі питання Державного агентства з питань відновлення Донбасу» від 26 листопада 2014 р. № 655, із наступними змінами, надалі скасована у 2016 р.⁸⁰;
- «Питання Урядового уповноваженого з питань АРК та міста Севастополя» від 19 серпня 2015 р. № 595, зі змінами, внесеними 2 постановами КМУ⁸¹;
- «Деякі питання Державної служби України з питань АРК та міста Севастополя» від 24 вересня 2015 р. № 736, скасована у 2016 р.⁸²;
- «Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій» від 8 червня 2016 р. № 376, якою було затверджено Положення про зазначене міністерство, із низкою нових редакцій та змін, внесених 11 постановами КМУ 2016-2022 років⁸³;
- «Про утворення Ради з питань відновлення та розбудови миру в Україні» від 14 вересня 2016 р. № 672⁸⁴;
- «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на здійснення заходів щодо захисту і забезпечення прав та свобод осіб, які позбавлені (були позбавлені) особистої свободи незаконними збройними формуваннями, окупаційною адміністрацією та/або органами влади рф з політичних мотивів, а також у зв'язку з громадською, політичною або професійною діяльністю таких осіб, підтримки зазначених осіб та членів їх сімей, заходів з реінтеграції населення тимчасово окупованих територій, здійснення виплат державних стипендій імені Левка Лук'яненка» від 18 квітня 2018 р. № 328, із новими редакціями та змінами, внесеними 14 постановами КМУ⁸⁵;
- «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань узагальнення правової позиції держави щодо відсічі і стримування збройної агресії рф та підготовки консолідованої претензії України до рф щодо реалізації її міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України» від 12 грудня 2018 р. № 1059⁸⁶;

79 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2014-%D0%BF#Text>

80 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2014-%D0%BF#Text>

81 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2015-%D0%BF#Text>

82 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2015-%D0%BF#Text>

83 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>

84 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-%D0%BF#Text>

85 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2018-%D0%BF#Text>

86 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1059-2018-%D0%BF#Text>

- «Про затвердження Положення про облаштування контрольних пунктів в'їзду на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях, тимчасово окуповану територію АРК і м. Севастополя та виїзду з них» від 28 грудня 2020 р. № 1368⁸⁷;
- «Деякі питання виконання Закону України "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин"» від 29 квітня 2022 р. № 511⁸⁸;
- «Про затвердження Положення про інформаційну систему переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих рф» від 7 травня 2022 р. № 562⁸⁹;
- «Про утворення комісії з проведення аудиту збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії рф» від 27 травня 2022 р. № 640⁹⁰;
- «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав осіб, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією рф проти України» від 17 червня 2022 р. № 708⁹¹;
- «Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб» від 28 червня 2022 р. № 740⁹²;
- «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань реалізації державної санкційної політики» від 30 серпня 2022 р. № 967⁹³;
- «Про утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій» від 10 вересня 2022 р. № 1021⁹⁴;
- «Про утворення Координаційного штабу з питань забезпечення виїзду громадян України з тимчасово окупованої рф території України, зокрема АРК та м. Севастополя, через територію інших країн на територію України, допомоги у поверненні в Україну» від 18 жовтня 2022 р. № 1187⁹⁵;
- «Про утворення Національної комісії з питань кримськотатарської мови» від 6 січня 2023 р. № 19⁹⁶;

87 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-2020-%D0%BF#Text>

88 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511-2022-%D0%BF#Text>

89 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-2022-%D0%BF#Text>

90 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2022-%D0%BF#Text>

91 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2022-%D0%BF#Text>

92 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF#Text>

93 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/967-2022-%D0%BF#Text>

94 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2022-%D0%BF#Text>

95 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2022-%D0%BF#Text>

96 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-2023-%D0%BF#Text>

- «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань гуманітарного розмінування» від 14 лютого 2023 р. № 136⁹⁷.

Серед розпоряджень КМУ, які стосуються питань окупованих рф територій України, варто відзначити такі:

- «Про затвердження плану додаткових заходів з тимчасового розміщення громадян України, які переселяються з АРК та м. Севастополя в інші регіони України» від 1 квітня 2014 р. № 298-р⁹⁸;
- «Про затвердження плану заходів у зв'язку із 71-ми роковинами депортації кримськотатарського народу» від 29 квітня 2015 р. № 747-р;
- «Про затвердження плану заходів щодо вшанування Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу» від 5 травня 2016 р. № 348-р⁹⁹;
- «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» від 11 січня 2017 р. № 8-р¹⁰⁰;
- «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» від 15 листопада 2017 р. № 909-р¹⁰¹;
- «Про підготовку та відзначення 100-річчя з часу проведення першого Курултаю кримськотатарського народу» від 22 листопада 2017 р. № 837-р¹⁰²;
- «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо тимчасово окупованої території АРК та м. Севастополя» від 28 березня 2018 р. № 218-р¹⁰³;
- «Про затвердження плану заходів із вшанування Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу у 2018 році» від 10 травня 2018 р. № 340-р¹⁰⁴;

97 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/136-2023-%D0%BF#Text>

98 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/298-2014-%D1%80#Text>

99 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2016-%D1%80#Text>

100 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80#Text>

101 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80#Text>

102 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2017-%D1%80#Text>

103 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-2018-%D1%80#Text>

104 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-2018-%D1%80#Text>

- «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей» від 26 липня 2018 р. № 539-р¹⁰⁵;
- «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» від 21 листопада 2018 р. № 944-р¹⁰⁶;
- «Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції АРК та м. Севастополя» від 27 грудня 2018 р. № 1100-р¹⁰⁷;
- «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АРК та міста Севастополя» від 29 вересня 2021 р. № 1171-р¹⁰⁸;
- «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 року» від 28 жовтня 2021 р. № 1364-р¹⁰⁹;
- «Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022-2032 роки» від 23 лютого 2022 р. № 224-р¹¹⁰;
- «Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад» від 30 грудня 2022 р. № 1219-р¹¹¹.

Отже, законодавець, Глава держави та уряд, загалом забезпечив відображення у законодавстві України ситуації міждержавного конфлікту та проблем і викликів, пов'язаних із ТОТ, антитерористичною операцією та ООС, вжив заходів із відображення у законах та інших актах парламенту відповідних міжнародних стандартів із практично можливого захисту інтересів держави, громад, корінних народів та меншин і прав людини в умовах агресії. З 2022 року законодавець, Президент України та КМУ, відображав відповідні процеси в рамках масштабної агресії Росії, що триває.

Ключовими викликами тривалий час залишалось неналежне виконання вищевказаних законів України іншими органами влади, зокрема виконавчою та правоохоронними органами, а також обмеженість вжитих заходів парламентського контролю та міжпарламентської співпраці стосовно реалізації нормативної бази, спрямованої на протидію зовнішній агресії, захисту прав ВПО, деокупацію та реінтеграцію ТОТ.

Також істотними викликами слід вважати постійні зміни повноважень урядових органів і створених органів президентського контролю з питань окупованих територій та переміщених осіб, непослідовність та часто запізнільність схвалення відповідних нормативних актів.

105 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-%D1%80#Text>

106 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/944-2018-%D1%80#Text>

107 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-%D1%80#Text>

108 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1171-2021-%D1%80#Text>

109 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D1%80#Text>

110 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text>

111 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#Text>

2. Міжнародні стандарти щодо деокупації та реінтеграції

Міжнародні стандарти, застосовні до конфлікту в Україні та обов'язкові для імплементації у профільному законодавстві, слід розподілити на такі, що регламентують питання ТОТ, аспекти ведення бойових дій, а також статус ВПО та інших категорій жертв конфлікту. Стосовно Криму також підлягають врахуванню міжнародні стандарти прав корінних народів.

Міжнародні договори, що регламентують режим ТОТ України, зокрема в Автономній Республіці Крим (АРК), м. Севастополі, інших районах, насамперед належать до міжнародного гуманітарного права.

Насамперед це IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.¹¹², а також III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р.¹¹³, Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р.¹¹⁴ та Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі з додатком до неї, Положенням про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р.¹¹⁵

Зокрема, Женевські конвенції визначають гарантії населенню ТОТ з питань забезпечення їхніх гуманітарних потреб, збереження режиму приватної власності, правового режиму та судоустрою країни суверенітету, заборони призову такого населення до збройних сил держави, що окупує. IV Женевська конвенція містить приписи, що підлягають застосуванню як після завершення активної фази конфлікту, так і в умовах (спроби) анексії відповідної території.

Розвиток цих угод знайшов власне відображення у Коментарі Міжнародного товариства Червоного Хреста до ст. 5 III Женевської конвенції 1960 р., в Інструкції Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі, 1994 р.¹¹⁶, а також у практиці Міжнародного суду ООН, такий як Консультативний висновок Міжнародного суду ООН A/ES-10/273 від 9 липня 2004 р. № 131 «Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території»¹¹⁷.

Питання застосування в умовах міждержавного конфлікту інших норм міжнародного права, зокрема приписів багатосторонніх та двосторонніх договорів, слід визначати з урахуванням Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.¹¹⁸ та попередньо

112 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

113 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

114 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

115 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

116 https://zakononline.com.ua/documents/show/160807__160807

117 <https://daccess-ods.un.org/tmp/5991117.3582077.html>

118 <https://regulation.gov.ua/documents/id64246>

схвалених у 2011 р. Комісією ООН з міжнародного права Статей про наслідки збройних конфліктів для міжнародних договорів (А/66/10)¹¹⁹.

Врахуванню з цього питання також підлягають резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН) від 14 грудня 1974 р. «Визначення агресії», резолюції ГА ООН 66/99 від 9 грудня 2011 р. та 66/125 від 10 грудня 2014 р.¹²⁰ тощо. Водночас зазначені приписи мають доктринальний характер і мусять застосовуватися щодо кожного конкретного договору за участі рф та України, двостороннього чи колективного, з урахуванням специфіки предмета та механізмів відповідного регулювання.

Також проблемним питанням стає застосування до ситуації міждержавного конфлікту норм Римського статуту Міжнародного кримінального суду¹²¹, до якого держава-агресор не приєдналася, а Україна – не ратифікувала, визнавши його обмежену за часом і предметом чинність для обставин російських агресії та окупації парламентською постановою.

Певні особливості становить застосування на ТОТ вимог Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. із протоколами до неї¹²², розвинутої у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка запроваджує категорію ефективного контролю певної держави над іноземною територією, обов'язків обох держав щодо прав людини на цій території.

Позицію ЄСПЛ щодо цього питання було сформовано в рішеннях у справах «Луїзіду проти Туреччини» № 15318/89 1996 року, «Іляшку та інші проти Молдови та Росії» № 48787/99 2004 р., «Катан та інші проти Молдови та Росії» 2012 р., «Кіпр проти Туреччини» № 25781/94 2014 року¹²³, «Саргсян проти Азербайджану» № 40167/06 2015 року¹²⁴.

У цих справах Велика палата ЄСПЛ проголошує, що можливість вини держави за порушення прав людини на території, яку вона не контролює, залежить від того, які конкретно можливі та розумні заходи ця держава вжила для деокупації власної території, а також і для сприяння захисту конкретному порушеному праву особи чи групи осіб.

Хоча оцінка доцільності та достатності вказаних дій України щодо захисту прав жертв конфлікту буде визначатися ЄСПЛ у кожній конкретній справі за індивідуальними заявами саме проти України з урахуванням усіх релевантних обставин, вказана практика вже почала своє формування.

Зокрема, це відбулося через винесення рішень щодо прийнятності у міждержавних справах «Україна проти Росії» (заяви 20958/14, 43800/14, 42410/15, 8019/16, 70856/16 та 38334/18) у грудні 2020 р. та січні 2023 р. відповідно.

У рішенні від 16 грудня 2020 р. щодо окупованого Криму про прийнятність заяв 20958/14 та 38334/18 ЄСПЛ визначив як наявність з боку рф на окупованому півострові ефективного

119 https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_66_10.pdf

120 <https://daccess-ods.un.org/tmp/4373634.75561142.html>

121 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

122 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

123 <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=381>

124 <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-10620>

контролю з лютого 2014 р., так і наявність адміністративної практики зі значної кількості порушень рф прав людини в Криму¹²⁵.

Так, саме у рішенні від 30 листопада 2022 р. щодо окупованого сходу України про прийнятність заяв України та Нідерландів 8019/16, 43800/14 та 28525/20 ЄСПЛ визначив у період з квітня 2014 р. до січня 2022 р. як наявність з боку рф ефективного контролю над окупованими районами Донецької та Луганської областей, так і наявність адміністративної практики зі значної кількості порушень рф прав людини¹²⁶.

Крім цих двох проваджень, у ЄСПЛ має виключне значення об'єднана судом із заявами щодо сходу України заява України проти рф 11055/22, подана в 2022 році за умов масштабної російської агресії¹²⁷.

За індивідуальними заявами щодо подій на ТОТ проти росії ЄСПЛ поки не схвалив рішень по суті, винісши лише низку рішень про неприйнятність окремих справ, через недостатність доказів або порушення заявниками чи їхніми захисниками процедури (рішення у справах «Лісний та інші проти України та Росії» 5355/15 2016 р. та інші).

Водночас, як вказує ЄСПЛ у своєму звіті¹²⁸, на комунікації на даний момент перебуває значна кількість індивідуальних заяв проти рф, пов'язаних із окупацією Криму (46393/15, 23777/17, 51616/20, 1495/16, 72739/17, 42287/20, 19155/21, 27728/21, 29474/21 та багато інших). Тому наразі наявність відповідних індивідуальних справ ще не утворила відповідних системних стандартів або зобов'язань для держав Ради Європи.

Також ЄСПЛ було винесено рішення щодо подій на сході України за заявами осіб, які подали їх проти України відповідно про неможливість отримання соціальних виплат у Донецьку та про неможливість винесення судового рішення через залишення матеріалів справи в Луганську. У цих справах, «Хлібик проти України» 2945/16 2017 р. та «Цезар та інші проти України» 73590/14 2018 р., ЄСПЛ не встановив порушення Україною конвенційних зобов'язань, а дії держави-агресора заявники не оскаржували.

Ці рішення мають значення в оцінці розумних меж необхідних заходів захисту прав людини на ТОТ, зокрема у сфері отримання соціальних виплат і правосуддя.

Щодо подій на ТОТ також має значення справа «Україна проти росії» в Міжнародному суді ООН (МС ООН), де рф обвинувачується у порушенні приписів Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. та Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 2000 р. Рішення по суті МС ООН ще не винесено, але вже мають значення такі обов'язкові приписи МС ООН у цій справі, як Наказ МС ООН про попередні заходи від 19 квітня 2017 р. та Рішення МС ООН щодо прийнятності справи «Україна проти росії» від 8 листопада 2019 р. № 166¹²⁹.

У цих рішеннях МС ООН дослідив природу обмежень мовних прав українців і кримських

125 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622>

126 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222889>

127 <https://www.hsa.org.ua/blog/jespl-objednav-mizderzavnu-spravu-shhodo-viiskovix-operacii-rosiyi-v-ukrayini>

128 <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-221299>

129 <https://www.icj-cij.org/case/166>

татар, застосував категорію расової дискримінації щодо реалій ТОТ у Криму, зокрема у вимірі оцінки протиправності заборони Меджлісу кримськотатарського народу. Також МС ООН аналізував принципову можливість застосування категорії фінансування тероризму до забезпечення державою-агресором функціонування власних окупаційних сил.

Також для питань ТОТ має значення справа «Україна проти росії» в Міжнародному суді ООН (МС ООН), подана у 2022 році¹³⁰, де рф обвинувачується у порушенні приписів Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього у вимірі заяв про начебто «геноцид» населення сходу України як «підставу» для масштабної російської агресії. Вже мають значення такі обов'язкові приписи МС ООН у цій справі, як Наказ МС ООН про попередні заходи від 16 березня 2022 р., в якому від рф вимагається припинити агресію проти України¹³¹.

Серед інших обов'язкових рішень міжнародних конвенційних органів, де відображено питання ТОТ, слід відзначити окремі акти комітетів ООН, таких як Заключні зауваження Комітету з прав людини до сьомого та восьмого періодичних звітів росії від 28 квітня 2015 р. ССР/С/RUS/CO/7¹³² та від 3 листопада 2022 р. ССР/С/RUS/CO/8¹³³ відповідно. У цих актах визнано можливість відповідальності держави-агресора за порушення прав людини як у Криму, так і на сході України.

Також щодо подій на ТОТ у вимірі морських просторів має значення порушена справа № 2017-06 в арбітражі щодо застосування Конвенції ООН з морського права 1982 р. «Спів про права прибережних держав у Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці (Україна проти росії)», в якій остаточного рішення ще немає, але 21 лютого 2020 р. арбітражем було схвалено Ухвалу щодо попередніх заперечень рф (щодо прийнятності справи). У цій справі арбітраж визначив ситуацію спору між Україною та рф, дослідив специфіку можливого статусу та правового режиму підконтрольних агресорові Азовського моря та Керченської протоки¹³⁴.

Також у аналогічному арбітражі розглядається інша справа № 2019-28 щодо Конвенції 1982 р. «Спів про затримання українських військових кораблів та їх екіпажів (Україна проти росії)», де рішення по суті поки також не винесено. Раніше за відповідних обставин Міжнародним трибуналом з морського права у Справі № 26 щодо затримання трьох українських військових кораблів (Україна проти росії) було винесено обов'язкове для сторін рішення про вжиття заходів забезпечення від 25 травня 2019 р. та справу було передано у вищевказаний арбітраж. У зазначеному рішенні трибунал визначив протиправність захоплення та утримання кораблів Військово-Морських сил України та їхніх екіпажів державою-агресором, зокрема на ТОТ¹³⁵.

Щодо окупації Криму мало значення попереднє дослідження Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду (ОП МКС) з квітня 2014 р. за зверненням України, яке

130 <https://www.icj-cij.org/case/182>

131 <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>

132 <https://digitallibrary.un.org/record/794962>

133 https://ccprcentre.org/files/documents/CCPR_C_RUS_CO_8_50614_E.pdf

134 <https://pca-cpa.org/en/cases/149/>

135 <https://pcacases.com/web/sendAttach/5784>

станом на початок 2022 року охоплювало події на Майдані, в Криму та на сході України. Попереднє дослідження ОП МКС мало передувати рішенням Прокурора МКС про порушення провадження у справі або про відмову в такому порушенні, з 2014 р. ОП МКС надавав щорічні звіти про хід такого дослідження¹³⁶. Надалі в рамках масштабної російської агресії МКС розпочав провадження у відповідній справі.

Зокрема, з 2016 р. у звітах ОП МКС вказано про наявність міждержавного конфлікту між росією та Україною в Криму та на сході України (із початком не пізніше, ніж 14 червня 2014 р.). До початку 2019 р. ОП МКС визнав «наявність розумних підстав вважати» скоєння злочинів, передбачених Римським статутом, як у Криму, так і на окупованому рф сході України.

ОП МКС оцінював можливість ефективного розслідування цих імовірних злочинів українськими правоохоронцями, тяжкості цих діянь «з урахуванням їхніх масштабів, характеру, способу вчинення та їхнього впливу на потерпілих і порушені громади», що впливає на юрисдикцію МКС та відповідно на перспективи порушення справи¹³⁷. Надалі розвиток справи у МКС залежить від обсягу та форми заявлених ОП МКС звинувачень конкретним особам.

Усі вищенаведені рішення міжнародних судів та арбітражів є обов'язковими для України, зокрема у вимірі законотворчості з питань ТОТ і ВПО. Водночас з питань ТОТ України також було схвалено низку рекомендаційних рішень асамблей міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, Рада Європи та Європейський Союз. Ці акти підлягають урахуванню в рамках процедур правотворчості та правозастосування, адже відображають міжнародні стандарти.

Насамперед це обов'язкові для усіх органів, службових осіб ООН та організацій під її егідою резолюції ГА ООН з питань ТОТ у Криму, такі як «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 р. 68/262¹³⁸, серія щорічних резолюцій «Стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» 71/205 від 19 грудня 2016 р., 72/190 від 19 грудня 2017 р., 73/263 від 22 грудня 2018 р., 74/168 від 18 грудня 2019 р., 75/192 від 16 грудня 2020 р., 76/179 від 16 грудня 2021 р., 77/229 від 15 грудня 2022 р.¹³⁹, а також серія щорічних резолюцій «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Україна, а також районів Чорного та Азовського морів» 73/194 від 17 грудня 2018 р. та 74/17 від 9 грудня 2019 р., 75/29 від 7 грудня 2020 р., 76/70 від 9 грудня 2021 р.¹⁴⁰ Зазначені акти підтверджують стан міждержавного конфлікту, територіальної цілісності України та тимчасову окупацію її суходільних та морських просторів.

За умов масштабної агресії рф також було схвалено резолюції ГА ООН «Агресія проти України» ES-11/1 від 2 березня 2022 р. та «Гуманітарні наслідки агресії проти України» ES-11/2 від 24 березня 2022 р.¹⁴¹, де засуджувалися відповідні злочинні діяння рф, резолюція ООН

136 <https://www.icc-cpi.int/ukraine>

137 <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2019-PE-Report-UKR.pdf>

138 <https://digitallibrary.un.org/record/767883?ln=ru>

139 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/764/92/PDF/N2276492.pdf>

140 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/404/00/PDF/N2140400.pdf>

141 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/301/67/PDF/N2230167.pdf>

«Агресія проти України» ES-11/5 від 14 листопада 2022 р. «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку із агресією проти України» та ES-11/6 від 23 лютого 2023 р. «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі досягнення всеосяжного, справедливого і міцного миру в Україні».

Також з 2022 року питання агресії РФ проти України та відповідно окупації території відображені у резолюціях органів ООН, наприклад, у резолюції Ради з прав людини ООН 49/1 від 4 березня 2022 р. «Ситуація з правами людини в Україні, які страждають від російської агресії»¹⁴² та в резолюціях спеціалізованих установ системи ООН. Прикладом є резолюція Міжнародної морської організації C/ES.35¹⁴³ або Всесвітнього союзу електрозв'язку 1408 від 7 квітня 2022 р. «Допомога та підтримка України у відновленні телекомунікаційного сектору»¹⁴⁴ тощо.

Також слід відзначити щорічні резолюції Парламентської асамблеї ОБСЄ (ПА ОБСЄ) з питань ТОТ в Україні, схвалені на її 23-й сесії в Баку у 2014 р. «Про явні, грубі та невиправлені порушення Гельсінських принципів РФ», на 24-й сесії у Гельсінкі в 2015 р. «Про продовження явних, грубих та невиправлених порушень зобов'язань ОБСЄ та міжнародних норм РФ», на 26-й сесії у Тбілісі в 2016 р. «Про порушення прав людини та фундаментальних свобод в АРК та місті Севастополі», на 27-й сесії у Мінську 2017 р. «Відновлення суверенітету та територіальної цілісності України», на 28-й сесії у Берліні 2018 р. «Порушення прав людини, які тривають, в АРК та місті Севастополі (Україна)», на 29-й сесії у Люксембурзі в 2019 р. «Мілітаризація РФ тимчасово окупованих АРК та міста Севастополя, Україна, Чорного та Азовського морів».

Зазначені резолюції мають правозахисний вимір, водночас вони вказують на порушення на окупованих територіях принципів безпеки та співробітництва, відображених у практиці ОБСЄ. За умов масштабної агресії РФ на сесії ПА ОБСЄ у Бірмінгемі 6 липня 2022 р. було схвалено резолюції «Агресивна війна РФ проти України та її народу та зумовлена нею загроза безпеці в регіоні ОБСЄ» та «Важливість людського виміру в контексті поточних загроз безпеці в регіоні ОБСЄ, зумовлених російською агресією щодо України»¹⁴⁵.

Необхідно вказати й на низку резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) щодо ТОТ України. Насамперед це резолюції від 21 квітня 2016 р. 2112 (2016) «Гуманітарна стурбованість щодо осіб, позбавлених свободи під час війни в Україні», від 12 жовтня 2016 р. 2132 (2016) «Політичні наслідки російської агресії в Україні» та 2133 (2016) «Правовий захист порушених прав людини на території України поза контролем влади України» та інших. За умов масштабної агресії РФ до основних резолюцій ПАРЄ слід віднести схвалену 26 січня 2023 р. резолюцію «Правові та правозахисні аспекти агресії російської федерації проти України» 2482 (2023)¹⁴⁶, яка матиме принципове значення, адже надає дороговкази ставлення країн Ради Європи до деокупації територій України.

Також слід згадати резолюції Європейського парламенту, такі як «Про ситуацію з права-

142 <https://digitallibrary.un.org/record/3963815>

143 <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/ECSSstatement.aspx>

144 <https://www.itu.int/md/S22-CL-C-0095/en>

145 <https://www.oscepa.org/en/documents>

146 <https://pace.coe.int/en/files/31620/html>

ми людини в Криму, зокрема щодо кримських татар» від 3 лютого 2016 р. 2016/2556(RSP), «Кримські татари» від 12 травня 2016 р. 2016/2692(RSP), «Про українських ув'язнених у Росії та ситуацію в Криму» від 16 березня 2017 р. 2017/2596(RSP), «Про справи кримськотатарських лідерів Ахтема Чийгоза, Ільмі Умерова та журналіста Миколу Семену» від 5 жовтня 2017 р. 2017/2869(RSP). Резолюції ПАРЕ та Європарламенту мають значення й у контексті захисту прав людини на ТОТ, зокрема свободи слова, зібрань та протидії дискримінації, а також прав політв'язнів.

Особливе значення мають і директиви Ради ЄС, якими було встановлено санкції проти РФ, зокрема пов'язані з агресією та окупацією територій України; це схвалені у 2014 році резолюції 833/2014 та пов'язана із кримськими санкціями 269/2014, зміст яких постійно доповнюється та оновлюється¹⁴⁷.

Питання застосування міжнародного права щодо зони російської агресії на сході України до 2022 року було складнішим, зважаючи на обмежену кількість застосовних актів, крім Женевських конвенцій, та існування прямо дотичного до цих питань так званого «Мінського переговорного процесу» (МПП). Насамперед у цьому вимірі слід зазначити резолюцію 2202/2015 Ради Безпеки ООН від 17 лютого 2015 р. про Комплекс заходів із виконання Мінських угод, що зумовлює потребу аналізу правової природи цих документів.

Перший документ, що з'явився в рамках МПП 5 вересня 2014 р., мав назву «Протокол за підсумками консультацій Тристоронньої контактної групи стосовно сумісних кроків, спрямованих на імплементацію Мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна».

Він мав статут програмного документа та обов'язків для сторін не утворював. Єдиним закріпленим у міжнародному праві форматом, який можна застосувати до «Протоколу» 2014 р., є його належність до передбачених міжнародним гуманітарним правом «спеціальних домовленостей», які укладаються під час збройного конфлікту, згаданих у статті 3 всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 р.

Такі домовленості можуть формуватися в будь-якій формі насамперед залученими в конфлікт сторонами. Наприклад, ст. 15 I Женевської конвенції каже про «домовленості про перемир'я або про припинення вогню, або місцеві домовленості». Міжнародне гуманітарне право нічого не каже нам про обов'язковість таких документів та про порядок їх реалізації, яка може забезпечуватися виключно взаємністю. Зі змісту гуманітарного права впливає ситуативність, тимчасовість і спрощена процедура виникнення та припинення таких домовленостей і водночас – неприпустимість зловживання такими домовленостями задля досягнення військової мети (тобто віроломство).

Наступним документом МПП став підписаний 19 вересня 2014 р. «Меморандум про виконання положень» вищевказаного «Протоколу». Цей акт у вступній частині прямо вказав на зміст мінських документів саме як «домовленостей про двостороннє припинення застосування зброї», тобто – чітко охарактеризував їх саме як домовленості за міжнародним гуманітарним правом, а не як міжнародні договори.

Відмінністю «Меморандуму» від «Протоколу» стало згадування у вступній частині не лише учасників Тристоронньої групи, а й «представників окремих районів Донецької та Луганської областей» та його спрямованість на врегулювання виключно військових питань.

147 https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en

Наступний документ, підписаний у рамках Тристоронньої групи 12 лютого 2015 р., із назвою «Комплекс заходів щодо виконання Мінських домовленостей», також мав подібні риси оформлення та змісту, що виключали його юридичну обов'язковість для підписантів.

Формою політико-правового підкріплення змісту Мінських домовленостей (тобто «Комплексу заходів» 2015 р., що посилався на «Протокол» 2014 р. та «Меморандум» як засіб розширення «Протоколу») в рамках МПП стала Декларація Президента рф, Президента України, Президента Франції та Канцлера Німеччини «на підтримку Комплексу заходів з виконання Мінських домовленостей» від 12 лютого 2015 р. У цьому акті встановлено, що лідери «схвалюють» «Комплекс заходів», і водночас прямо не йдеться про схвалення ними «Протоколу» або «Меморандуму» 2014 р.

У резолюції 2202/2015 Рада Безпеки ООН підтримала «Комплекс заходів», закликала всі сторони забезпечити його повне виконання та привітала Декларацію лідерів. Резолюція 2202/2015 була схвалена Радою Безпеки ООН згідно з її повноваженнями, визначеними у главі VI Статуту ООН «Мирне вирішення спорів» (ст. 36, 52, 53 та інші), тому вона має статус рекомендації, а не обов'язкового для виконання державами ООН припису рішення Ради Безпеки, які схвалюються за іншою процедурою, передбаченою ст. 25 Статуту ООН.

За цих умов усі документи МПП та резолюція 2202 Ради безпеки ООН не утворили для України міжнародно-правових зобов'язань. Ці акти не стали правомірною та легальною підставою для обов'язкового схвалення та зміни законів України, для ухвалення нових норм Конституції України.

Іншою важливою складовою статусу зони бойових дій стала дерогація, здійснена з 2015 р. Україною щодо підконтрольної уряду частини Донецької та Луганської областей за ст. 15 Конвенції 1950 р. та ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські права. Крім цих договірних норм, режим дерогації у міжнародному праві на універсальному рівні визначено Сиракузькими принципами обмеження та відступу від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські права 1985 р. E/CN.4/1985/4¹⁴⁸ та Зауваженнями загального порядку № 29 щодо відступів від положень Пакту під час надзвичайного стану (ст. 4) 2001 р. HRI/GEN/1/Rev.5/Add.1¹⁴⁹.

Обов'язки держав щодо дотримання режиму та порядку дерогації відображено у низці рішень ЄСПЛ, таких як «Аксой проти Туреччини» 21987/93 1996 р.¹⁵⁰, «Демір та інші проти Туреччини» 21380/93 1998 р.¹⁵¹ тощо. За практикою ЄСПЛ процедура дерогації має супроводжуватися схваленням спеціального національного законодавства щодо обмеження прав людини в особливий період і збереженням фундаментальних прав людини. Аналіз відповідної парламентської заяви та механізму її реалізації свідчить про дотримання Україною процедури дерогації.

Статус ВПО не визначено спеціальними міжнародними угодами, в яких бере участь Україна. При цьому до захисту прав ВПО застосовні приписи універсальних та регіо-

148 <https://www.refworld.org/docid/4672bc122.html>

149 <https://digitallibrary.un.org/record/474083?ln=ru>

150 <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-9054>

151 <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58230&filename=001-58230.pdf&TID=ihgdqbxnfi>

нальних угод з прав людини. Зокрема, приписи Конвенції 1950 р. у цьому вимірі розкрито через рішення ЄСПЛ «Тімішев проти росії», 55974/00 2005 р., «Татішвілі проти росії» 1509/02 2007 р., «Будаєва та інші проти росії», 15339/02 2008 р. тощо¹⁵².

З питань захисту прав ВПО схвалено низку резолюцій ГА ООН, таких як «Захист і допомога внутрішньо переміщеним особам» 62/153 2007 р., 62/249 2008 р., 63/307 2009 р., 64/162 2009 р. тощо, а також затверджено Керівні принципи ООН з питання переміщення осіб усередині країни E/CN.4/1998/53/Add.2 1998 р.¹⁵³

Зазначені стандарти гарантують ВПО право вільного вибору одного з трьох варіантів відновлення власних прав, обмежених ситуацією переміщення, – облаштуванням на новому місці у формі, передбаченій урядом, самостійним облаштуванням на новому місці або поверненням до місця попереднього проживання. Також ці стандарти передбачають можливість позитивної дискримінації ВПО у соціальній та освітній сферах, приписують вважати особу як наділену правами ВПО з моменту її переміщення, а не після отримання документа, що підтверджує статус ВПО.

На рівні Ради Європи вказане питання порушувалося у рекомендації Комітету Міністрів Rec2006 (6) «Щодо внутрішньо переміщених осіб» 2006 р. та у рекомендаціях ПАРЕ 1631 (2003) «Внутрішнє переміщення в Європі» 2003 р., 1877(2009) «Люди, забуті Європою: захист прав довгостроково переміщених осіб» 2009 р.¹⁵⁴ Щодо ситуації з ВПО в Україні ПАРЕ було, зокрема, затверджено резолюцію 2028 (2015) «Гуманітарна ситуація з українськими біженцями та переміщеними особами» 2015 р.¹⁵⁵

Стратегічний Форум «Майбутнє Криму», 3-7 березня 2023

152 <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-85436>

153 <https://digitallibrary.un.org/record/251017?ln=ru>

154 <https://rm.coe.int/16806b5ab0>

155 <https://www.refworld.org.ru/country,,,RESOLUTION,UKR,,56e966b24,0.html>

3. Правова доктрина та іноземний досвід деокупації та реінтеграції

Слід зазначити, що проблема реінтеграції територій поставала перед низкою країн світу, шляхи її вирішення мали варіативний характер. Зокрема, варто вказати на законодавче забезпечення реінтеграції Східної Німеччини до складу Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) як процес, що тривав з 1949 року до кінця ХХ ст., на законодавчу практику Хорватії, починаючи з 1992 р.

Ставлення ФРН до Східної Німеччини було сформовано у Конституції ФРН 1949 р., яка розглядалася її авторами як тимчасовий акт, що підлягає перегляду після об'єднання країни. Таке об'єднання не ув'язувалося з деокупацією, адже перебування іноземних військ у Німеччині з 1945 р. відповідало вимогам міжнародного права. Тому у преамбулі Конституції 1949 р. вказувалося про «перехідний період» на землях Західної Німеччини.

У ст. 23 даного акта зазначалося, що дія Основного Закону «у цей момент» поширюється на територію 12 земель (включаючи Великий Берлін), а «в інших частинах Німеччини набере чинності після їх приєднання». Водночас у ст. 146 Основного закону 1949 р. передбачалося, що він «припинить свою дію в день, коли набере чинності Конституція, схвалена вільним рішенням німецького народу»¹⁵⁶. Таким чином автори Конституції 1949 р. передбачали можливість конституційних змін у рамках возз'єднання Західної та Східної Німеччини в єдиній державі.

До 1970 р. ФРН дотримувалася політики невизнання державних утворень Східної Німеччини. Водночас надалі, в 1972 р., було підписано Договір про засади відносин між ФРН та «Німецькою демократичною республікою» («НДР»), якими обидві німецькі держави взаємно визнавали власну суб'єктність, але з низкою застережень. ФРН послідовно намагалася не застосовувати норми міжнародного права у взаємодії з «НДР» і не відмовлялася від об'єднання Німеччини як «політичної мети» ФРН, за якою «німецький народ шляхом вільного самовизначення знову отримає свою єдність», про що йшлося у Листі уряду ФРН, який було додано до підписаного договору 1972 р.¹⁵⁷

При цьому об'єднання Німеччини у 1990 р. було оформлено саме як возз'єднання Східної Німеччини з ФРН на підставах ст. 23 Конституції ФРН. Після тривалої дискусії владою ФРН було вирішено не застосовувати ст. 146 Конституції та не схвалювати новий Основний Закон після об'єднання. Замість цього основним юридичним механізмом возз'єднання став Договір про встановлення німецької єдності від 31 серпня 1990 р. між ФРН та «НДР».

Механізм возз'єднання передбачав не утворення нової держави, а входження до складу ФРН території колишньої «НДР», але не як цілісного утворення, а окремими п'ятьма землями Німеччини. Для такого возз'єднання у «НДР» було спочатку відновлено скасований з 1952 р. федеральний (земельний) лад окремим конституційним актом «НДР» від 22 липня 1990 р., окремо у договорі 1990 р. зазначалося, що 23 райони Берліна (підконтрольні «НДР») входять до складу землі ФРН Великий Берлін.

156 <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

157 https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0023_gru&object=translation&l=ru

Договором 1990 р. передбачалося внесення змін до Конституції ФРН 1949 р., зокрема у встановленні перехідного періоду дії законодавства у Східній Німеччині, що тривав до 31 грудня 1992 р. При цьому законодавство «НДР» після набуття чинності Договору 1990 р. визначалося у Східній Німеччині як земельне право п'ятох відтворених земель, що мало відповідати федеральному законодавству ФРН¹⁵⁸.

Після об'єднання ФРН схвалювало окремі федеральні закони з метою забезпечення інтересів мешканців Східної Німеччини. Насамперед це Федеральний закон про поширення пенсійного законодавства на приєднані території 1991 р., який встановив період остаточної уніфікації пенсійних систем до 1996 р., а також Федеральні закони про власність та про відшкодування збитків і компенсацій 1994 р.¹⁵⁹

У Хорватії питання реінтеграції територій, контроль за якими було тимчасово втрачено під час Війни за Незалежність 1991–1995 років, регламентовано насамперед Законом про зони спеціальної державної турботи 1996 р. Цей акт стосується питань сталого розвитку територій, які постраждали від конфлікту, та визначає порядок надання підтримки та компенсацій громадам та окремим особам, а також – державну підтримку процесам повернення до вказаних територій біженців і ВПО.

Згідно з редакцією цього Закону від 2002 р. зони спеціальної державної турботи було поділено на три категорії¹⁶⁰. Перша категорія охоплювала населені пункти, що нараховували менше 5000 осіб згідно з переписом 1991 року та перебували під контролем сепаратистів під час війни 1991–1995 років. Друга категорія зон містила інші населені пункти, які були під контролем сепаратистів під час війни, а третя – депресивні території країни, які не були окуповані під час конфлікту. Цікаво, що у вказаному законі встановлювалося обмеження, за яким до зон спеціальної державної турботи, перелік яких періодично переглядається, можуть належати території, на яких разом проживає не більше 15% населення Хорватії.

Низка країн світу з досвідом окупованих територій розвиває законодавство щодо переговорного процесу, статусу територій та переміщених осіб. Зокрема, це Сербія щодо Косова, Грузія щодо Абхазії та Цхінвальського регіону, Молдова щодо Придністровського регіону, Азербайджан стосовно окупованих територій Нагірного Карабаху та прилеглих районів. Водночас ефективність такого законодавства є дискусійним питанням, а його розвиток часто зумовлений поточними політичними потребами сторін міждержавних конфліктів.

Наприклад, у Молдові наразі діє виключно декларативний закон № 173-XVI від 22 липня 2005 р. «Про основні положення особливого правового статусу населених пунктів лівобережжя Дністра (Придністров'я)»¹⁶¹, а законодавство про окуповані території та навіть про переміщених осіб, яких у цій країні міжнародні організації нараховували більше ста тисяч, узагалі відсутнє.

В Азербайджані також немає окремого закону про окуповані території та діє лише

158 https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/2c391661-db4e-42e5-84f7-bd86108c0b9c/publishable_en.pdf

159 <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/annual-report-status-german-unity-2015.pdf>

160 <https://www.zakon.hr/z/471/Zakon-o-podru%C4%8Djima-posebne-dr%C5%BEavne-skrbi>

161 <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=313004&lang=2>

схвалений на початку конфлікту Закон від 26 листопада 1991 р. № 279-XII «Про скасування Нагірно-Карабаської автономної області Азербайджанської Республіки». Стосовно ВПО в Азербайджані було схвалено Закони від 21 травня 1999 р. № 668-IQ та № 669-IQ¹⁶² «Про статус біженців та вимушених переселенців (осіб, переселених у межах країни)» та «Про соціальний захист внутрішньо переміщених осіб та осіб, прирівняних до них», які не повною мірою відображають міжнародні стандарти ВПО та не можуть бути взяті як зразок для внесення конкретних змін до вітчизняного законодавства у цій сфері.

Водночас у Грузії було схвалено Закон «Про окуповані території»¹⁶³ від 23 жовтня 2008 р. № 431-ІІс та Закон «Про осіб, вимушено переміщених з окупованих територій Грузії – вимушених переселенців»¹⁶⁴ від 6 лютого 2014 р. № 1982-ІІІ, яким було замінено попередній закон 1996 р.

Закон 2008 р. № 431-ІІс за власною спрямованістю є подібним до вітчизняних актів про ТОТ, але має порівняно невеликий обсяг, із правових механізмів цього акта варті уваги приписи ст. 6 щодо обмежень економічної діяльності на окупованій території, які передбачають конкретні заходи. Закон 2014 р. № 1982-ІІІ є меншим за обсягом регулювання, ніж вітчизняне законодавство про ВПО, втім, він містить варті уваги окремі норми, зокрема щодо потреби та процедур обліку ВПО за межами Грузії (ст. 9) та стосовно спеціальних механізмів захисту власності ВПО на окупованій території (ст. 15).

Таким чином, законодавчий досвід інших держав з питань конфлікту та постконфліктного врегулювання є обмеженим, відповідна практика пострадянських країн мало придатна для використання Україною. Водночас цей досвід свідчить про перевагу міжнародно-правових механізмів з питань вирішення конфліктів і постконфліктного врегулювання над національними.

Питання міждержавного конфлікту в Україні стало предметом досліджень окремих науковців, насамперед юристів-міжнародників країн цивілізованого світу. Зокрема, варто зазначити монографічні англомовні роботи Томаса Д. Гранта (Велика Британія)¹⁶⁵ «Агресія проти України: територія, відповідальність та міжнародне право» 2015 р., Елізабет Вуд та Вільяма Померанца (США)¹⁶⁶ «Коріння російської війни в Україні» 2015 р., Поля Унглауба (Німеччина)¹⁶⁷ «Крим в 2014: поточні аспекти у світлі міжнародного права» 2016 р., Хуана Ф.Е. Еспінози (Іспанія)¹⁶⁸ «Самовизначення та гуманітарна сецесія в міжнародному праві глобального світу: Косово проти Криму» 2017 р., Сергія Саяпіна (Узбекистан) та Євгена

162 <https://legalacts.az/ru/document/2723>

163 <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/19132/6/ru/pdf>

164 <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/2244506>

165 Grant T. D. *Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility, and International Law*. London: Palgrave Macmillan, 2015. – 313 p.

166 Wood E. *Roots of Russia's War in Ukraine / Elizabeth Wood, William Pomeranz, E. Wayne Merry*. N.Y.: Columbia University Press, 2015. – 144 p.

167 Unglaub P. *The Crimea in 2014: Current Issues in the Light of International Law*. Saarbrücken: AV Akademikerverlag, 2016. 64 p.

168 Escudero Espinosa J. F. *Self-Determination and Humanitarian Secession in International Law of a Globalized World: Kosovo v. Crimea*. Berlin: Springer, 2017. 234 p.

Цибуленка (Естонія)¹⁶⁹ «Застосування сили проти України та міжнародне право: jus ad bellum, jus in bello, jus post bellum» 2018 р., Кароліни Вержинської, Владислава Чаплинського (Польща)¹⁷⁰ «Справа анексії Криму згідно з міжнародним правом» 2017 та 2019 рр., Бена В. Джонсона (США)¹⁷¹ «Міжнародне право: зростання Росії як глобальна загроза» 2020 р.

Основним предметом уваги вказаних дослідників було визначення ступеня (не) правомірності дій РФ з окупації та спроби анексії Криму. Автори ретельно аналізують аргументи, трансльовані державою-агресором у рамках спроб легітимації власних дій у Криму, та послідовно спростовують їх. Насамперед західними авторами обґрунтовано доводиться відсутність у Криму суб'єкта права на самовизначення, відсутність підстав для гуманітарної інтервенції на півострів, застосовність щодо Криму принципів територіальної цілісності держав та непорушності державних кордонів. При цьому джерелом досліджень стають як події в Криму та відповідні заяви й дії сторін міждержавного конфлікту, так і застосовні до кримської ситуації договірні, звичаєві, доктринальні джерела міжнародного права.

Також слід згадати ґрунтовні англомовні статті закордонних науковців з цих питань, зокрема публікації Крістіана Марксена (Німеччина)¹⁷² «Кримська криза. Міжнародна правова перспектива» 2014 р., Патрісії Гжебік (Польща)¹⁷³ «Класифікація конфлікту між Україною та Росією в міжнародному праві (jus ad bellum and jus in bello)», Пітера Хілполда (Австрія)¹⁷⁴ «Україна, Крим та нове міжнародне право: балансує між міжнародним правом та історичними аргументами» 2015 р., Антона Беблера (Румунія)¹⁷⁵ «Крим та російсько-український конфлікт» 2015 р., Сімона ван ден Дріста (Нідерланди)¹⁷⁶ «Сепарація Криму від України: аналіз права на самовизначення та (заборони) сецесії у міжнарод-

169 Sayapin S. *The Use of Force against Ukraine and International Law: Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum* / Sergey Sayapin, Evhen Tsybulenko. Hague: T.M.C. Asser Press, 2018. 481 p.

170 *The Case of Crimea's Annexation Under International Law* / Karolina Wierczynska, Wladyslaw Czaplinski, Slawomir Debski, Rafal Tarnogórski. Warsaw: W. N. Scholar, 2019. 356 p.

171 Johnson B. W. *International Law: The Rise of Russia as a Global Threat*. London: Tesko, 2020. 155 p.

172 Marxsen C. *The Crimea Crisis. An International Law Perspective* // Heidelberg Journal of International Law. 2014. Vol. 74. P. 367-391.

173 Grzebyk P. *Classification of the Conflict between Ukraine and Russia in International Law (Ius ad Bellum and Ius in Bello)* // XXXIV POLISH Yearbook of International Law. Warsaw, 2015. P. 39-60.

174 Hilpold P. *Ukraine, Crimea and New International Law: Balancing International Law with Arguments Drawn from History* // Chinese Journal of International Law. 2015. Vol. 14. Issue 2. P. 237-270.

175 Bebler A. *Crimea and the Russian-Ukrainian Conflict* // Romanian Journal of European Affairs. 2015. Vol. 15. № 1. P. 35-54.

176 Driest v. d. S. F. *Crimea's Separation from Ukraine: An Analysis of the Right to Self-Determination and (Remedial) Secession in International Law* // Netherlands International Law Review. 2015. Vol. 62. P. 329-363.

ному праві» 2015 р., Бенедікта Гарцля (Австрія)¹⁷⁷ «Дерогація України від Європейської конвенції з прав людини» 2017 р., Агнешки Шпак (Польща)¹⁷⁸ «Класифікація збройного конфлікту в Україні у світлі міжнародного гуманітарного права» 2017 р., Остіна Чаррона (США)¹⁷⁹ «Окупований Росією Крим та виняткові обставини: репресії, переслідування та порушення прав людини» 2019 р.

Варто зазначити, що ці роботи власним предметом мають насамперед ситуацію в Криму, а не на сході України, й описують передусім події та процеси 2014 року, пов'язані з самою спробою анексії півострова, як безпрецедентну з точки зору міжнародного права ситуацію. При цьому подальші порушення РФ міжнародного права в Криму та на сході України у вказаних роботах здебільшого описуються, а не оцінюються.

Це пояснюється насамперед не завершенням згаданих вище міждержавних процесів у Міжнародному суді ООН, Міжнародному кримінальному суді, ЄСПЛ та арбітражах з морського права. Фіналізація цих проваджень та отримання змістовної практики ЄСПЛ за індивідуальними позовами жертв міждержавного конфлікту в Україні, безумовно, вплине на розвиток відповідної глобальної правової доктрини, приведе до ґрунтовних монографічних досліджень західних авторів.

Також із вказаних питань за кордоном видано значущі англomовні публікації вітчизняних науковців¹⁸⁰. Ці роботи спростовують численні російські публікації з питань Криму та сходу України, аналізують стан з індивідуальними та колективними правами на ТОТ, можливі механізми правового захисту публічних інтересів в умовах російської агресії, що триває. Втім, ці наукові роботи, розраховані на англomовного читача, практично не містять рекомендацій Україні щодо модернізації національного законодавства.

При цьому в Україні аспектам правового виміру міждержавного конфлікту з 2014 р. було присвячено сотні фахових публікацій¹⁸¹, але, як правило, без перекладу на світові мови

177 Harzl B. *Ukraine's Derogation From the European Convention on Human Rights* // *Austrian Review of International and European Law*. 2017. Vol. 22. P. 29–66.

178 Szpak A. *Legal Classification of the Armed Conflict in Ukraine in Light of International Humanitarian Law* / Agnieszka Szpak // *Hungarian Journal of Legal Studies*. 2017. Vol. 58. Issue 3. P. 261–280.

179 Charron A. *Russian-Occupied Crimea and the State of Exception: Repression, Persecution, and Human Rights Violations* / Halya Coynash, Austin Charron // *Eurasian Geography and Economics*. 2019. Vol. 60. Issue 1. *Ukraine after Five Years of Conflict*. P. 28–53.

180 Zadorozhnii O. *Russian doctrine of international law after the annexation of Crimea*. Kyiv. K.I.S., 2016. 172 p.; Merezhko O. *Crimea's Annexation by Russia – Contradictions of the New Russian Doctrine of International Law* // *Heidelberg Journal of International Law*. 2015. Vol. 75. P. 167–194; *Legal Statute and Perspectives for Indigenous Peoples in Ukraine* / Borys Babin, Olena Grinenko and Anna Prykhodko // *Indigenous, Aboriginal, Fugitive and Ethnic Groups Around the Globe*. L. : IntechOpen, 2019 –P. 161–177; Babin B. *Health Care for Crimean Residents: Interstate Conflict Challenges and Possible Legal and Organisational Solutions* // *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 12. Cz. II. P. 2441–2444.

181 Донбас і Крим : ціна повернення : монографія / за ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. К.: НІСД, 2015. 474 с.; Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]. К: НАН України, 2015. 363 с. Марусяк О.В. *Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти*. Чернівці: Місто, 2016. 220 с.; *Військово-цивільні адміністрації в зоні проведення операції об'єднаних сил* / С. О. Кузнiченко, В. І. Шевченко. Одеса, 2019. 170 с. та ін.

та без оприлюднення в авторитетних наукових виданнях чи видавництвах розвинутих країн. Грунтовні дослідження з питань деокупації та реінтеграції ТОТ, серед іншого, зроблено фахівцями Інституту законодавства Верховної Ради України.¹⁸²

В окремих роботах Антона Кориневича, Олександра Марусяка, Тетяни Сироїд також було досліджено певні аспекти застосування до ситуації в Україні норм міжнародного гуманітарного права та права прав людини, втім, ці праці стосувалися насамперед подій 2014–2015 років¹⁸³.

Стратегічний Форум «Майбутнє Криму», 3-7 березня 2023

182 Правові питання деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Бюлетень моніторингу законодавства України; заг. ред. О.Л. Копиленка; Інститут законодавства ВРУ. К., 2020. Вип. 8. 309 с.; Національна безпека: моніторинг реалізації законодавства України; заг. ред. О.Л. Копиленка. К., 2018. 375 с.

183 Сироїд Т.Л. Механізм ООН щодо захисту цивільного населення під час збройних конфліктів // Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя проф. В.В. Мицика. К. : Фенікс, 2016. С. 660–672; Кориневич А.О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України. О. : Фенікс, 2015. 78 с.

Список експертів

**Барієв
Ескендер**

Голова Правління ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»,
член Меджлісу кримськотатарського народу

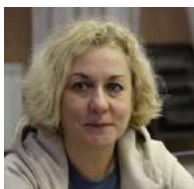
**Бабін
Борис**

Професор, доктор юридичних наук, юрист, адвокат,
член Юридичної експертної ради ГО «Кримськотатарський
Ресурсний Центр»

**Барієва
Зарема**

Менеджерка ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»

**Бойченко
Світлана**

Доктор географічних наук, провідний науковий співробітник
Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України, професор кафедри
екології Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
член експертної ради ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»
з охорони довкілля та сталого розвитку Криму

**Волошина
Лариса**

Журналіст, блогер

**Гучакова
Тетяна**

Керівник «Інституту Чорноморських стратегічних досліджень»

**Захаренко
Костянтин**

Професор кафедри політичної психології та міжнародних відносин,
доктор політичних наук, юрист, адвокат, член Юридичної експертної
ради ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»

**Клименко
Андрій**

Головний редактор BlackSeaNews, керівник Моніторингової групи
«Інституту Чорноморських стратегічних досліджень»

**Коротких
Людмила**

Юристка, менеджерка ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»

**Кузьміна
Світлана**

Доктор філософських наук, Декан факультету соціальних і гуманітарних наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Лопушинський Іван

Завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету, доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України

**Ляшенко
Володимир**

Юрист ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр», представник Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі

**Савчук
Тетяна**

Менеджерка з комунікацій ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»

**Позняк
Олександр**

Юрист, адвокат ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»

**Сеїтосманов
Айдер**

Засновник Громадської організації «Навколо»

**Стельмашов
Артем**

Викладач факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету

**Усеїнова
Зарема**

ГО «Кримська ініціатива», експерт з освітньої роботи, викладач англійської мови

**Хлобистов
Євген**

Доктор економічних наук, професор, декан факультету природничих наук Національного університету «Кієво-Могилянська академія», академік Академії економічних наук України, член Експертної ради КРЦ з питань охорони навколишнього середовища та сталого розвитку Криму, координатор робочої групи «Екологія та економіка» Експертної мережі Міжнародної Кримської платформи

«Майбутнє Криму: правове забезпечення та рекомендації до стратегій» /

Барієв Ескендер, Бабін Борис, Барієва Зарема, Бойченко Світлана, Волошина Лариса, Гучакова Тетяна, Захаренко Костянтин, Клименко Андрій, Коротких Людмила, Кузьміна Світлана, Лопушинський Іван, Ляшенко Володимир, Савчук Тетяна, Позняк Олександр, Сеїтосманов Айдер, Стельмашов Артем, Усеїнова Зарема, Хлобистов Євген;

За заг. редакцією: Бабіна Б.В., Барієва Е.Е.;

Фото: Барієва Зарема;

Кримськотатарський Ресурсний Центр – Київ, 2023 – 52 с.

Розповсюджується безкоштовно
Кримськотатарський Ресурсний Центр

Наклад: 200 примірників

ISBN 978-617-95190-5-5

Видавець: ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції:

серія ДК № 7367 від 22.06.2021 р.

📍 Україна, м. Київ, вул. Богдана Хмельницького, 51Б, 2 корпус, 2 поверх
☎ +380673437454, ✉ ctrc@ctrcenter.org

ГО «Кримськотатарський Ресурсний Центр», 2023 ©

